

800 JAAR CÎTEAUX IN ZUID-WEST-VLAANDEREN

J. VAN ACKER

De geschiedenis van de Kerk is een geschiedenis van mensen. Van mensen die zich laten inspireren door God: Gods volk, met leken en religieuzen. En binnen die religieuzen onder meer de kloosterlingen. In heel christelijk Europa trof (en tref) je kloostergemeenschappen die zich wijdden aan gebed. Monniken, paters, broeders, zusters... van heel divers pluimage, met heel verschillende activiteiten en met een heel eigen organisatie.

Maar eigenlijk willen ze allen leven naar het model van God zelf; ze zien eigenlijk God immanent in zichzelf. Vandaar dat ze in volledige onderwerping een nieuw leven willen opnemen, een leven in een klooster, een andere wereld dan de 'wereldse' wereld. Dat leven staat helemaal in het teken van transitie, van overgang. Het is een leven hier, maar tussen hemel en aarde. En het doel is niet dat leven op zich, maar dat leven naar de hemel als einddoel toe. De kloosterling heeft te maken met twee uiteenlopende polen: die van de gemeenschap, en die van zijn eigen individualiteit.

Voor niet-kloosterlingen blijft dit een soms moeilijk te vatten 'roeping'. Maar niemand kan heen om het belang dat die kloosters in onze maatschappij hadden en hebben, voor de belangrijke rol die ze vervulden, voor het aandeel dat zij leverden aan de ontwikkeling van onze maatschappij en cultuur. Het past daarom die kloosters te herdenken en in te gaan op wat zij voor onze maatschappij en de lokale gemeenschap betekend hebben. Zeker in een tijd dat steeds minder mensen vertrouwd zijn met het fenomeen kloosterwezen en paters alleen nog maar met kaas of bier associëren...

Fig. 1. Het kapittel o.l.v. de abt - encenering in het Abdijmuseum Ten Duinen Koksijde. (Abdijmuseum - foto L.J. Derenette)

Fig. 2. Van Cluny III, eeuwenlang een van de grootste kerken van Europa, rest nauwelijks nog wat, maar de bouwstijl met kranskapellen, weststorens en een vieringstoren e.d.m., werd vaak overgenomen door de afhankelijke kerken en priorijen, zoals in het monumentale La Charité-sur-Loire (F).(19de-eeuwse reconstructie - Wikimedia.org, en foto JVA)

BENEDICTUS EN ZIJN KLOOSTERREGEL

Het kloosterleven werd georganiseerd in de eerste eeuwen van het christendom. Op allerlei manieren en in allerlei vormen, tot Benedictus van Nursia in de zesde eeuw een soort conglomeraat maakte, één regel om het kloosterleven in goede banen te leiden. Naar hem worden de benedictijnen genoemd. Met hun samenvattende leuze, die alom bekend is: *ora et labora* - bid en werk. Of twee componenten van hun aards en hemels zijn binnen hun gemeenschap. En in beide bezigheden zongen zij de lof van God.

Er zijn nog andere regels, maar vooral Benedictus' model sloeg aan in heel de Westerse wereld. Niet zonder reden heet men hem wel „de Vader van Europa”. Overal kwamen er kloosters die zich op zijn Regel baseerden of die zijn Regel gaandeweg aannamen. Omdat hij inspirerend was en praktische oplossingen voor alle aspecten van het leven in die gemeenschappen aanreikte. De grote rol van de abt, de vader of *pater abbas*, bijvoorbeeld. De abt was de leider van de gemeenschap, de andere leden waren hem gehoorzaamheid verschuldigd. Maar hij deed dit met vaderlijke genegenheid en wijsheid.

Het kloosterleven kende een groot succes. De monniken legden geloften af van armoede, celibaat en gehoorzaamheid. Maar zoals William van Malmesbury al in de twaalfde eeuw schreef: na de invoering van nieuwe wetten hebben dingen altijd de neiging om naar hun oude gewoonten terug te keren. Of hoe neofietenijver snel kan verwateren, tot er iemand opstaat die terug wil naar de oorspronkelijke idealen. De geschiedenis van het kloosterwezen is daar een duidelijk voorbeeld van. Want toen de naleving van de benedictijnenregel begon te verflauwen en sommige abdijen al te sterk onder de invloed van leken kwamen (die er alleen een bron van inkomsten in zagen), kwam daar reactie tegen.

De orde van Cluny (in Bourgondië) inspireerde zich in de tiende eeuw opnieuw op de oude regel en zette een hervorming op gang die zoveel als mogelijk los wou van lekeninvloed. Die hervorming was zo succesvol dat de abdij stilaan het hoofd werd van honderden kloosters. De klemtoon kwam wel vooral op *ora* te liggen, het gebed, en dat maakt dat de kloosterliturgie erg veel aandacht kreeg, met mooie gewaden, versierde glasramen, rijk beschilderde muren en schitterende handschriften. Liefst met kostbare materialen, ter ere van de Heer. Dat leidde tot steeds grotere kerken die elkaar opvolgden. De bouw van die laatste kerk, door wetenschappers „Cluny III” genoemd, resulteerde in een van de grootste kerken van het christendom, maar bracht de abdij op de rand van het bankroet. Thans resten nog slechts enkele torens en een deel van de kruisbeuk - de rest moet digitaal gereconstrueerd worden en dat levert

Fig. 3. Bernardus van Clairvaux: afbeelding op een handschrift uit de Duinenabdij. (Grootseminarie Brugge)

indrukwekkende plaatjes op met een beeld van de beschildering en de glasvensters - maar wat er nog staat, is meteen één van de grote toeristische trekpleisters van Bourgondië vandaag.

HERVORMINGEN OMSTREEKS 1100

In de late elfde eeuw kwam tegen dit kloosterleven van verschillende kanten reactie. De maatschappij zelf veranderde en ook het monastieke leven was volop in beweging. Spontaan vormden zich kleine groepen, vaak vanuit het inspirerende voorbeeld van een kluizenaar, die kozen voor een leven in afzondering, in gebed en in ascese. Sommige verdwenen al snel, maar andere kregen een enorme stimulans door een inspirerende leider en zetten een echte vernieuwing op gang.

Zo stichtte Bruno van Keulen in 1084 ten noorden van Grenoble in de Chartreuse de hiernaar genoemde orde van de kartuizers, eigenlijk een gemeenschap van kluizenaars. In onze streken waren er een tijdlang in Brugge en in Nieuwpoort, maar thans heeft België geen kartuizers meer. Een andere vernieuwer was Norbertus van Gennepe. In 1121 stichtte hij zijn orde in Prémontré bij Laon in Picardië, die naar die abdij de premonstratenzers of naar hemzelf de norbertijnen genoemd wordt. Door hun witte kledij staan ze ook bekend als Witte Kanunniken of Witheren. Ze leefden in contemplatie in gemeenschap, maar stonden ook in voor evangelisatie en parochiezorg. Vandaar dat ze vaak buiten het klooster actief waren. Denk voor onze streken aan Postel, Tongerlo, Averbode of Grimbergen en de Parkabdij in Heverlee, maar vroeger ook Veurne en Drogen bij Gent.

De vernieuwing die ons hier aangaat, is die van Cîteaux. In diezelfde periode immers verliet ene Robert van Molesme de benedictijnengemeenschap van Molesme in Bourgondië. Hij en zijn gezellen wilden opnieuw de echte benedictijnenregel toepassen en trokken zich daartoe terug in Cîteaux, in het Latijn *Cistercium*, een plaats iets ten zuiden van Dijon in Frans Bourgondië. Het is naar deze plaats dat zij 'cisterciënzers' genoemd worden.

Na Robert kwamen enkel krachtige abten, zoals de Engelsman Stephen Harding, en de beweging van Cîteaux nam sterk uitbreiding. Maar de orde zou wellicht nooit zo'n grote ontwikkeling gekend hebben als in 1113 niet een jonge edelman ingetreden was, Bernardus. Nadat hij met een groep van twaalf monniken een nieuw klooster gesticht had in Clairvaux, zou Bernardus van Clairvaux één van de meest intrigerende en opvallende persoonlijkheden van de twaalfde eeuw worden. Zijn optreden gaf een enorme impuls aan de orde, zodat hij als de eigenlijke stichter van de cisterciënzers beschouwd mag worden. Naar hem worden ze trouwens ook Bernardijnen genoemd.

Fig. 4. De sobere abdijkerk van Pontigny (F). (foto JVA)

Het is moeilijk Bernardus van Clairvaux te vatten in enkele woorden. Hij schreef een Apologie tegen de rijkdom van Cluny en voor een strengere levenswijze, die stilaan tot orderegel omgezet werd. Hij was een schrijver die 500 brieven, 350 preken en een aantal verhandelingen naliet. Maar hij was ook een doener: hij was actief als pauselijk legaat, reisde onvermoeibaar hiervoor rond, bestreed ketterijen, riep op tot de Tweede Kruistocht en schreef - na enige aarzeling - de basisregel voor de tempeliers, die trouwens een aantal gelijkenissen met de cisterciënzerregel bevat. Onder zijn moreel gezag kenden de cisterciënzers een spectaculaire uitbreiding. In Vlaanderen trad de gemeenschap van Ten Duinen in Koksijde tot de orde toe en Bernardus stelde er zijn goede vriend Robert van Brugge aan als eerste abt. Hun briefwisseling behoort volgens dom Anselm Hoste van Steenbrugge tot de mooiste vriendschapsliteratuur uit de middeleeuwen. Robert van Brugge zou Bernardus later als abt van Clairvaux opvolgen.

DE CISTERCIËNZERORDE

Waarin verschilt de cisterciënzerorde nu van die andere hervormingen? Misschien vooral door haar eenvoud, haar armoede. Dat zie je heel goed in die sobere kloostergebouwen (die we door hun puurheid nu als schitterend beschouwen) die de oorspronkelijke cisterciënzersfeer weergeven, zoals de grote kerk van Pontigny (zonder toren!) en Le Thoronet of de sobere geometrische glasramen van Obazine.

De monniken waren volgens Bernardus de *pauperes Christi*: de armen van God. Zij leefden in onthechting, gekleed in een ruwe, stevige pij, en moesten leven van hun

Fig. 5. Filiatie in de praktijk: Tintern Abbey in Wales (links; dochter van L'Aumône in Frankrijk, zelf dochter van Cîteaux) en haar dochter Tintern Abbey in Ierland, gelegen aan resp. de Wye en de Bannow Bay, en opgetrokken in de stijl van de eigen streek. (foto's JVA)

Fig. 6. Fontaine-Guérard aan de Andelle (F): een mooi sober cisterciënzerinnenklooster op een idyllische locatie - ook 's winters? (foto JVA)

Fig. 7. Sénanque (F), één van de bekendste actieve cisterciënzerabdijen, een toeristische bestemming in een afgelegen vallei in de Provence - waar je nu voor een bezoek best reserveert. (foto JVA)

handenarbeid. Ze aten bruin brood, onderhielden een sterke vasten met minder of helemaal geen vlees, en genoten quasi nergens van verwarming. Tenzij ze ziek waren en hun abt dit toeliet. Aan de poort van hun domein verstrekten zij brood en aalmoezen aan de armen. De handenarbeid werd afgewisseld met gebed, in een evenwichtiger verdeling van het *ora et labora* dan in Cluny. Het was een inspirerende levenswijze die enorm bijval genoten heeft.

De cisterciënzerorde groeide immers spectaculair. Het lijkt bijna alsof elke vorst of landsheer een eigen abdij wilde begunstigen: in Vlaanderen en Noord-Frankrijk waren dat de heer van Oisy met Vaucelles, de graaf van Saint-Pol met de abdij van Cercamp, de graaf van Vlaanderen met Ten Duinen, waaruit Ter Doest in Lissewege voortkwam, ook met Clairmarais en met Loos - die laatste onder impuls van Bernardus zelf, de graaf van Ponthieu stichtte de abdij van Valloires - nu bekend om haar tuinen - en zo verder. In heel Europa werden massaal cisterciënzerkloosters gesticht. De orde organiseerde zich naast Cîteaux in vier takken, naar de grote abdijen die aan de basis ervan stonden: La Ferté, Pontigny, Morimond en Clairvaux. Cîteaux was officieel het algemeen hoofd, maar de filiatie van Clairvaux groeide uit tot de belangrijkste en invloedrijkste tak. Daardoor werden Bernardus' teksten en visie steeds meer de algemene regel voor heel de orde.

WEG VAN DE WERELD?

De cisterciënzers hebben een enorme indruk nagelaten, tot op vandaag. Een deel van dat beeld lijkt echter niet tegen historisch onderzoek bestand te zijn. Zo is er het typische verhaal dat bij de stichting van veel kloosters opduikt: dat het gesticht werd in een totaal onherbergzame plaats, waar de monniken met eigen handen moerassen moesten droogleggen, bossen ontginnen of land op de zee veroveren om zich een moeizaam bestaan op te bouwen. Wie vandaag een van de vele cisterciënzerruïnes in Europa bezoekt (zoals de Franse abdijen Fontenay, Fontfroide of Bonnevalle, of de bekende grote Engelse abdijen Rievaulx, Furness en Fountains) of zelfs een nog actieve abdij zoals de Provençaalse Sénanque, wordt inderdaad vaak bekoord door de idyllische ligging in een afgelegen vallei. Ze beantwoorden volledig aan dat beeld van de klassieke cisterciënzerstichting. Met de harmonieuze, rustige gebouwen verdienen ze Gilles Desmons' *Mystères et beauté des abbayes cisterciennes*.

En zeker, er waren wel zo'n stichtingen, maar zo verlaten en desolaat was het meestal niet. Zeker in een vrij dicht bevolkt gebied als Vlaanderen, dat in de twaalfde eeuw volop in ontwikkeling was, restte er niet zo veel echt woeste grond meer. De cisterciënzerkloosters werden vaak ingericht op grond die zij kregen van schenkers, en die hadden die soms al in cultuur gebracht. In elk geval met de levensnoodzakelijke

Fig. 8. De grote schuur van Ter Doest (Lissewege), met de nog grotere en oudere schuur van Ten Bogaerde (Ten Duinen, Koksijde) imposante getuigen van de cisterciënzer domeinen. (Wikimedia.org)

watervoorziening (vandaar de aantrekkingskracht van een vallei) en met voldoende land in de nabijheid om in hun onderhoud te voorzien. In een aantal gevallen bleek de eerste nederzetting niet leefbaar en moest de gemeenschap verhuizen, zoals bij het Belgische Villers of ... Soms moest er zelfs een bestaande nederzetting wijken voor een klooster. En ook later verwierven de stichtingen meestal reeds bestaande landgoederen, bij voorbeeld door aankoop van een vorige gebruiker.

Die onherbergzame locatie van de stichting moet je dus vooral interpreteren als een spiritueel streven naar eenzaamheid, een zoeken naar een andere wereld voor God, weg van de echt wereldse wereld. Het klassieke beeld van de monnik met de spade op de dijk klopt gewoon niet. Wat niet belet dat de monniken het *labora* wel ter harte namen. Ze hebben inderdaad ook bossen ontgonnen, moerassen drooggelegd of land op zee gewonnen, maar dat moest toch steeds gebeuren vanuit een vestiging die al onmiddellijk enigszins leefbaar moest zijn. En de cisterciënzers konden voortreffelijk op de lokale mogelijkheden inspelen. Vanuit hun soms moeilijke startpositie hielpen zij de natuur dan wel een handje door waterlopen te verleggen, visvijvers aan te leggen, grond vruchtbaarder te maken, een kloostercomplex uit te bouwen. Kortom, een leefbare religieuze gemeenschap te vormen.

Maar dan wel een gemeenschap met een steeds groeiend economisch potentieel in de wereld die zij verlaten hadden. Men veronderstelt wel dat voor sommige schenkers de positieve impact op de lokale economie meespeelde om een klooster te stichten. De cisterciënzers groeiden inderdaad uit tot sterke spelers op economisch vlak. Het is de typische contradictie. Door hun armoedig leven inspireerden zij leken en die bedachten hen met tal van schenkingen, zodat ze uiteindelijk vaak erg rijk werden. Als gemeenschap dan, niet de monniken zelf.

LEKENBROEDERS

De cisterciënzers hebben overal een enorme landbouworganisatie uitgebouwd met uithoven. Dat waren grote boerderijen waar vooral lekenbroeders actief waren om de materiële zorgen van de gemeenschap te voldoen. De monumentale schuren van Ten Bogaerde (Koksijde) en Ter Doest (Lissewege) getuige hier nog van. Die lekenbroeders waren vaak van lagere afkomst en kregen een veel lichtere liturgische vorming dan de echte koormonniken. Hoe groot de afstand tussen de ongeletterde lekenbroeder en de koormonnik was, blijkt uit een anekdote die het dertiende-eeuwse hoofd van de predikheren, Humbert de Romans, aanhaalde. Een arme man had toevallig wat wit brood van de ziekenzaal gegeten en bood zich daarop als kandidaat-broeder bij de abt aan. Op de klassieke vraag wat hij wou, antwoordde de man - in de plaats van dat men verzocht in te treden in de geloofsgemeenschap - nogal direct: "ik wil wit brood, en wel vaak!"...

Het is een opvallend en vaak moeilijk begrepen onderscheid: dat er ook binnen die ene gemeenschap een soort onderscheid bestond. Maar eigenlijk waren de lekenbroeders niet minder dan de koormonniken: ze waren "Separate but Equal", zoals James France het goed samenvat. Met een eigen refeter, een eigen slaapzaal en zelfs hun eigen gang in het klooster, waarlangs ze naar het schip van de abdijkerk voor de diensten trokken. Niet naar het koor: daar zaten de koormonniken. Samen deel van de cisterciënzergemeenschap, maar toch fysiek van elkaar verwijderd in hun dagelijkse bestaan.

Ongetwijfeld zijn het voor een niet onbelangrijk deel de lekenbroeders die - vanuit de schenkingen en aanwinsten - verder het economisch potentieel van de abdij uitbouwden. Welk aandeel ze hadden in de bouw van de kloostercomplexen zelf, is meestal niet bekend, maar onder de novicen waren diverse ambachtslui. En op die grote uitbatingen brachten zij oogsten op die liefst meer dan volstonden voor de kloostergemeenschap en waarvan de overschotten in een huis in de stad, de refuge, te gelde gemaakt konden worden. Want hoewel zelfvoorziening het ideaal was en bleef, moest

Fig. 9. De Duinenabdij: zo groot door de nieuwe toepassing van baksteen op die schaal? (Abdijmuseum Ten Duinen Koksijde - foto B.Ad)

de cisterciënzers toch ook handel drijven om te verkopen wat ze teveel produceerden en aan te kopen wat ze zelf niet konden voortbrengen. Zo weten we dat sommige Engelse abdijen behoorlijk actief waren in de grote middeleeuwse wolhandel naar Vlaanderen en bezat Ten Duinen al omstreeks 1200 eigen schepen.

INNOVATIES

De cisterciënzers staan ook bekend als grote vernieuwers. Vanuit hun bedrijvigheid en hun handenarbeid realiseerden zij een aantal technische innovaties of verbeteringen. Wie ooit de abdij van Fontenay in Bourgondië bezocht heeft, kan het ingenieus systeem zien van een reusachtig watermolenrad dat zorgde voor de aandrijving van onder meer de grote ovenblaasbalg. En in Vlaanderen stond de Duinenabdij in voor de eerste grootschalige productie van bakstenen. Het is onder meer daardoor dat er gebouwd kon worden aan die grote abdij waarvan de ruïnes nog steeds getuigen.

Maar ook die capaciteiten hebben soms mythische proporties aangenomen. Zo werd vroeger het eerste gebruik van hop voor bier in Vlaanderen wel toegeschreven aan de twaalfde-eeuwse cisterciënzers, maar de oorsprong van de bekende patersbieren moeten we daar niet zoeken. Hop is in Vlaanderen pas een eeuw later geïntroduceerd en dat heeft eerder met de Duitse Hanzesteden te maken...

Niet alleen voor technische verwezenlijkingen wordt naar cisterciënzers verwezen. Om de letterlijk honderden kloosters éénzelfde lijn te laten volgen, kwamen de abten jaarlijks samen in een algemene vergadering, het generaal kapittel. Dat besliste gezamenlijk over de problemen die zich aandienen, riep zo nodig een abt tot de orde en regelde alles van algemeen belang. De basistekst hiervoor was de zogenaamde *carta caritatis*, die volgens Gert Melville beschouwd mag worden als de allereerste constitutionele tekst van de middeleeuwen! Die *carta caritatis* is echt revolutionair: hij was bestemd voor mensen uit heel andere regio's in Europa, met een heel andere achtergrond enz., die samen kwamen en samen beslisten, a.h.w. democratisch, over de toepassing van hun regel! Het was echt een nieuwe manier van leven, een nieuwe praktijk. En zelfs met onder meer de latere correcties door het generaal kapittel, is de oorspronkelijke regel eigenlijk tot op vandaag bewaard.

Alle kloosters maakten op die manier ook deel uit van éénzelfde Europees netwerk en konden daardoor over allerlei informatie beschikken op een ongeziene schaal. Ook dat is bijzonder opmerkelijk binnen het hopeloos verdeelde middeleeuwse Europa. Vandaar dat een aantal cisterciënzerabten en -kloosters soms de rol van internationale bankier opnamen of een stevige macht binnen hun kleine vorstendom werden.

Fig. 10. 17de-eeuws schilderij met boom met vrouwelijke heiligen van de cisterciënzers. (Abdij Marienlof Borgloon)

In het klooster werden dus allerlei innovaties gerealiseerd, die in de buitenwereld overgenomen werden, quasi-direct of traag, totdat men de monastieke oorsprong zelfs vergeten was. Die voorbeeldfunctie vind je op zeer veel vlakken, zelfs in structuren die tot op vandaag meegaan, zoals de houding tegenover armen, of de arbeidsverdeling... Sommige methodes werden eerst uitgetest in de abdij en dan in de seculiere wereld overgenomen.

EN DE ZUSTERS VAN GULDENBERG?

Tegen 1200 was Europa dus bedekt met een netwerk van cisterciënzerkloosters. Maar wat wel opvallend is: het waren vooral mannenkloosters. Vrouwenkloosters zoals de abdij van Guldenberg dateren inderdaad vooral pas van de dertiende eeuw of nog later. Met haar stichting in 1214 te Moorsele was het zelfs het eerste vrouwenklooster van de orde in het huidige West-Vlaanderen, daarna gevolgd door Groeninge in 1227 (in Marke en dan in Kortrijk), Spermalie in 1228 (in Slijpe en dan in Sijsele) en Hemelsdale in 1237 (achtereenvolgens in Esen, Zillebeke en Werken).

De dertiende eeuw wordt door de auteurs van het boek *De glans van Cîteaux in de Nederlanden* daarom wel de “gouden eeuw van de cisterciënzerinnen” genoemd, en die glans zou zelfs vooral door die vrouwenkloosters uitgestraald zijn. Er kwamen er inderdaad veel meer dan mannenkloosters (abdijen), maar ze waren wel flink kleiner. Vaak ging het om een stichting door een adellijke Damen, die kon rekenen op de morele en soms financiële steun van de twee opeenvolgende gravinnen van Vlaanderen uit die periode, Johanna en Margareta van Constantinopel. Waarbij ook de bisschoppen van Doornik een belangrijke rol speelden. Door zijn toedoen traden deze nieuwe stichtingen toe tot de Orde van Cîteaux in de filiatie van Clairvaux.

Veel van dit alles gaat op voor de Guldenbergabdij. Zo is er de stichter: een voorname edele uit de regio, Margaretha van Guines of van Gent, weduwe van de burggraaf van Kortrijk - Moorsele valt natuurlijk onder de invloedssfeer van het Kortrijkse burggraafschap. De oorspronkelijke ligging voldeed niet en de abdij verhuisde naar Wevelgem. Dat is een evolutie die we bij nogal wat cisterciënzerstichtingen merken: de eerste locatie bood onvoldoende mogelijkheden om een groeiende vestiging mogelijk te maken, en er werd gezocht naar een betere locatie. Misschien zelfs op minder ‘woeste’ gronden. De abdij van Guldenberg werd onder de bescherming van de paus gesteld, en ook dat is niet uniek - de cisterciënzers konden zich verheugen in tal van pauselijke privileges. Guldenberg behoorde tot de filiatie van Clairvaux, zodat de abt van Clairvaux er het vaderlijk gezag over uitoefende. En meteen werd een kloostercomplex opgericht: de abdijkerk en daarna ook de andere gebouwen, zoals de slaapzaal, een infirmerie voor de zieken, en een poortgebouw dat toegang voor leken

afschermde. Om de abdij leefbaar te houden werd een kloosterhoeve uitgebouwd, er kwam een molen op de weg naar Kortrijk, een refuge in die stad en zo verder. Het zijn stuk voor stuk de klassieke onderdelen van een klooster dat spiritueel en economisch leefbaar moest zijn voor een gemeenschap van geestelijken.

Uiteraard hadden de zusters wel geen vorming tot priester genoten. Bij vrouwenkloosters werd daarom vaak een monnik van een andere abdij als biechtvader en voorganger in de eucharistie afgevaardigd. Daardoor was er ook een vaste band tussen bepaalde mannelijke en vrouwelijke cisterciënzerstichtingen. Omstreeks 1500 bij voorbeeld had de Duinenabt heel wat in de Guldenbergse pap te brokken: Duinheren waren biechtvader van de zusters en in 1511 leidde de abt persoonlijk de verkiezingen van de nieuwe abdis, Maria van der Stockt. Het twintigtal zusters mocht elk om beurt hun voorkeur aan de prelaat kenbaar maken. Hij was hiertoe gemandateerd door Clairvaux, dat toch wat ver lag... De vrouwenkloosters waren in die zin bevoegd, maar gingen eigenlijk toch wel hun eigen weg.

DE LATE MIDDELEEUWEN

Ook de verdere geschiedenis van Guldenberg is een praktisch voorbeeld van de algemene cisterciënzergeschiedenis. In de loop van de veertiende eeuw kreeg de abdij het moeilijk: onlusten en burgeroorlogen berokkenden schade aan het klooster, de economische basis wankelde doordat eigendommen ontvreemd werden en belastingen de financiële toestand aantastten. Ook het aantal intreden daalde sterk: zowel van de koormonniken en koorzusters als van de lekenbroeders en lekenzusters. In sommige abdijen verdwenen die laatste bijna geheel. De gebouwen werden daardoor, zeker voor de grootste abdijen uit de dertiende eeuw, zoals Ten Duinen, veel te groot en vormden een zware last om in stand te houden.

En dan is opnieuw het aangehaalde gezegde van William van Malmesbury van toepassing: de geloofsijver verzwakte. Voor de cisterciënzers blijkt dit nog het best uit wat ze nalieten aan materiële voorwerpen. Glasramen werden stilaan luxueuzer en kleurrijker en begonnen allerlei taferelen en misschien zelfs schenkers af te beelden - Bernardus had daarvan gegruwd omdat ze de aandacht van de monnik of de zuster wegleidden van het gebed. Hetzelfde geldt voor de op vandaag resten van de gebouwen, die vaak blijken geven van een verbluffend fijne afwerking in dure natuursteen. Of dat blijkt bij de handschriften, die steeds luxueuzer werden en illustraties in kleur en zelfs met bladgoud bevatten. Dergelijke handschriften werden zelfs niet meer in de abdij zelf vervaardigd, maar besteld, bij de beste vaklui, de verluchters van Brugge. Een mooi voorbeeld zijn de abten Hendrik Keddekin van Ter Doest of Jan Crabbe van Ten Duinen. Die laatste bestelde zelfs schilderijen bij Hans Memling of Rogier

van der Weyden, onder meer voor de kapel van de refuge in de stad. Want door hun economische contacten hadden veel abdijen een vaste stek in de stad - voor Guldenberg natuurlijk Kortrijk, waar ze bij onveiligheid onderkomen konden vinden en waar ze op de markt verkochten wat ze teveel voortbrachten en aankochten wat ze zelf niet konden produceren. Want zeker in theorie bleef dat toch de bedoeling: leven van wat ze zelf voortbrachten.

Herhaaldelijk zijn er pogingen geweest om in individuele kloosters en abdijen de oude orde en de oude regel te herstellen. Soms meer, soms minder succesvol. Meerdere vrouwenkloosters werden hervormd onder invloed van de Bijloke van Gent. In de Guldenbergabdij kwam er een krachtige beweging in de 1540-er jaren, toen een eenvoudiger levenswijze en het gemeenschapsleven weer centraal kwamen te staan. Zo centraal zelfs dat de parochiepastoor buiten het klooster de zusters eigenlijk niet meer kende...

VERNIELING EN HERINRICHTING

Het was een periode dat de kerk sterk onder druk stond en erg woelige tijden beleefde. Er ontstond een scheuring met protestanten en katholieken als gevolg. In de zomer van 1566 brak de Beeldenstorm los. De geuzen drongen op 14 augustus ook de Guldenbergabdij binnen, vernielden de heiligenbeelden en sloopten het interieur. En de tijden bleven erg onzeker, met aanslagen en repressie weg en weer, zodat de zusters herhaaldelijk hun toevlucht moesten zoeken in Kortrijk. De achtergelaten gebouwen werden verder beroofd en geplunderd.

De rust keerde weer omstreeks 1600, ook voor de cisterciënzers. De vele kloosterlingen die op de dool waren, hergroepeerden zich opnieuw en vatten de heropbouw van hun abdij aan. In Guldenberg ter plaatse, voor zover de financiën het toelieten. Andere abdijen ruilden hun aloude vestiging in voor een nieuwe abdij in de veiliger stad, zoals Ten Duinen in Brugge en Boudelo in Gent. Soms werden de religieuze herbronning en vernieuwing een handje geholpen door vereringen die materieel welzijn brachten. De Guldenbergabdij had van een kloosterzuster van het adellijke geslacht de Landas een relik gekregen van de H. Doorn, die er sindsdien vereerd werd, en een miraculeuze genezing van een kloosterzuster maakte dat de abdij een bedevaartsoord werd. Een kapucijn kwam zelfs preken over de H. Doorn. Dat alles bracht geld in het laatje en daardoor konden de gebouwen verder verfraaid worden.

Die instellingen baseerden zich verder op de oude cisterciënzerregel, dat spreekt voor zich. Maar die eeuwen evolutie hadden er natuurlijk toe geleid dat bij voorbeeld de oorspronkelijke eenvoud vaak weer wat verloren ging. Daardoor kwam er binnen de

Fig. 11. Vaucelles (F): de eenvoudige abdijkerk - de grootste kerk van een cisterciënzerabdij - naast de pronkerige gevel van het abtskwartier. Hoogtepunt? (foto JVA)

Fig. 12. Opschrift door Franse revolutionairen op de pijlers van de vernielde abdijkerk van Hambye (F): 'Vive la République' en 'Égalité', 'Fraternité' en 'Liberté' (foto JVA)

Fig. 13. De druk bezochte cisterciënzerruïnes van Rievaulx Abbey (GB): is dit al wat rest? (foto JVA)

orde opnieuw een aparte beweging, die zich veel strikter aan de basis wou houden, weer de zwijgplicht invoerde die soms verloren gegaan was, en opnieuw een afwijzing van vlees inhiel. Vanuit de leidende rol die een abt van de La Trappe nam, wordt die tak van de cisterciënzers de Trappisten genoemd, de cisterciënzers van de Strikte Observantie. Westvleteren, Westmalle, Orval en Chimay behoren tot deze orde.

De volgende eeuwen, zeker de Oostenrijkse periode met zijn hoogconjunctuur en voorspoed, worden voor veel abdijen, en ook voor Guldenberg, als een hoogtepunt beschouwd. Is dat wel een juiste omschrijving? Het is beslist een hoogtepunt, als je de materiële weelde als criterium aanvaardt. Onder abdis Peuterman was dat de vernieuwing van gebouwen als de keuken, de slaapvertrekken, de refter en het portierhuis. Maar ook de bestaande gebouwen werden verfraaid met glasramen, marmeren schouwen en gesculpteerde lambriseringen, een nieuw orgel en een marmeren vloer in de kerk. Het prototype van dit alles is een van de weinige elementen die nog steeds bewaard zijn: de monumentale poort met een klassiek fronton met het wapen van de abdis. De abdis kon zelfs een heerlijkheid aankopen en mocht zich dus wereldlijke vrouwe van Wevelgem noemen. Maar is dit ook een hoogtepunt vanuit het standpunt van het cisterciënzersideaal?

HET EINDE

Dat de Franse Revolutionairen (vanaf 1789) onder meer een aanval op de rijke kloosterinstellingen inzetten, zal hier niet helemaal los van gestaan hebben. Voor veel kloosters en abdijen betekende de Revolutie het einde. De instellingen werden opgeheven, de laatste monniken en zusters vervolgd en/of weggestuurd met een vergoeding die snel devalueerde, de bezittingen werden geconfisqueerd en als Nationaal Domein verkocht. Veel gebouwen werden ontmanteld door de nieuwe eigenaars. Soms probeerden de vroegere monniken en zusters zoveel mogelijk te redden om later hun instelling terug op te richten. De geschiedenis leert echter dat dit heel vaak bij een wensdroom gebleven is.

Het roerend patrimonium van die kloosters en abdijen is - voor zover het bewaard is - op vandaag vaak sterk verspreid. Enkele belangrijke voorwerpen van Guldenberg berusten in de Sint-Hilariuskerk van Wevelgem: een zilveren verguld Onze-Lieve-Vrouwbeeld en de relik van de Doornenkroon, enkele boeken en schilderijen... Een deel van het archief bereikte na allerlei omzwervingen - o.m. in de abdij van West-Vleteren - het Grootseminarie te Brugge, waar diverse abdijsarchieven uit het bisdom bewaard worden. De onroerende bezittingen werden verkocht en kenden in de twee en een kwart eeuwen sinds de opheffing hun eigen wedervaren. Een aantal boerderijen uit de regio draagt nog duidelijk het stempel van de abdij, soms letterlijk, als een pronkerig blazoen op een van de toegangspoorten. Dat sommige recent gerestaureerd werden, wijst hopelijk op een hernieuwde belangstelling voor dat verleden van Guldenberg en wat rest in het Kortrijkse.

EPILOOG

Vandaag is er in Vlaanderen - naast de trappisten - nog één cisterciënzerabdij voor mannen, in Bornem. Het aantal monniken kan je zowat op één hand tellen, maar de abdij heeft vanuit haar eeuwenlang bestaan reeds vooruitgekeken en een goede herbestemming van haar patrimonium uitgewerkt. Er zijn wel nog méér cisterciënzerinnen, onder meer vanuit Oudenaarde, waar de zusters Bernardinen met ziekenzorg actief zijn. Wereldwijd zijn er nog een 150-tal kloosters voor cisterciënzers en cisterciënzerinnen, vooral in Europa. De levensomstandigheden zijn grondig gewijzigd tegenover de ontstaansperiode, dat spreekt. Toch blijven ze hechten aan een aantal fundamentele regels, zoals de jaarlijkse samenkomst in een generaal kapittel. De strenge levenswijze krijgt voor een stuk invulling bij de trappisten, en hoewel de situatie per instelling natuurlijk varieert, houden die toch stand.

Naast de gebouwen die vandaag nog steeds gebruikt worden, resten vooral ruïnes, die we als romantisch beschouwen en die cultureel-toeristisch ingeschakeld worden, zoals Villers-la-Ville en Ten Duinen in België. Het landschap dat de abdijen mee vorm gegeven hebben, wordt vandaag doorkruist door allerlei wandelpaden en ander recreatief medegebruik. De sporen van die oude abdijen en kloosters zijn dus nog altijd reëel aanwezig, zij het soms minder duidelijk of zelfs onbegrepen.

Dat cisterciënzererfgoed vind je natuurlijk in heel West-Europa. In 1988 werd daarom het “Europees Charter van Cisterciënzer Abdijen en Sites” opgericht, dat ernaar streeft dit erfgoed te behouden en te herwaarderen, en verder bruikbare ervaringen uit te wisselen - ondanks de vele structurele verschillen tussen al wat rest van die vroegere, ook al niet even gelijkaardige abdijsites. Intussen verenigt het in 11 Europese landen ruim 200 partners rond gemeenschappelijke waarden die opgenomen zijn in een nieuwe *carta caritatis*, het in 2014 vernieuwde “Charter van waarden”. Naast een sensibilisatie van het publiek en een economisch verantwoorde bestemming heeft het Charter ook aandacht voor het aloude spirituele karakter en de specifieke beleving van dat cisterciënzererfgoed.

Dat is geen vanzelfsprekend gegeven. In het Abdijmuseum Ten Duinen bij voorbeeld kunnen we vaststellen hoe het liturgische erfgoed steeds meer onbekend is bij onze

Fig. 14. Wat schuilt er achter die pij?
Het antwoord is steeds minder duidelijk.
(foto Abdijmuseum Ten Duinen Koksijde - B.Ad)

jeugdige - maar ook minder jeugdige - bezoekers. En ook onze steeds multiculturelere samenleving begrijpt steeds minder wat die abdijen en kloosters betekend hebben en soms nog betekenen. Verhalen uit de Bijbel, die vroeger vanzelfsprekend waren, kennen de bezoekers soms niet meer. Steeds minder duidelijk is het wat er onder de kloosterdracht en de pij schuilt - als men nog weet wat een pij is... Als we niet opletten, gaat een deel van ons verleden door onbegrip verloren. Nochtans zijn dit alle elementen die wortelen in ons verleden en behoren tot ons erfgoed. En het is in ons erfgoed dat we de basis van ons bestaan vinden, de wortels voor onze huidige samenleving.

Elke herdenking en viering van dit belangrijke erfgoed voor onze Europese maatschappij is daarom belangrijk en bijzonder welkom. De viering van 800 jaar Guldenbergabdij, waaronder erg veel lokale partners hun schouders gezet hebben, draagt daar een heel mooi steentje toe bij.

KORTE LITERATUURORIËTERING

De literatuur over de cisterciënzers en Bernardus van Clairvaux is immens. Hier verwijzen we daarom enkel naar enkele basisstudies en in de tekst geciteerde titels.

Toegankelijk standaardwerk over de cisterciënzerorde blijft LEKAI L., *De Orde van Cîteaux. Cisterciënzers en Trappisten. Idealen en werkelijkheid*, Achel 1980; overzichtelijk is BRUUN M.B. (red.), *The Cambridge Companion to the Cistercian Order*, Cambridge 2012. De besluiten van het generaal kapittel werden gepubliceerd door CANIVEZ J.-M. (ed.), *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, 8 dln., Leuven 1933-1941. Voor de toestand in Vlaanderen in die hervormingsbewegingen is er o.m. VANDERPUTTEN S., *Monastic Reform as Process: Realities and Representations in Medieval Flanders, 900-1100*, Ithaca-London 2013. Daarnaast citeerden wij het toegankelijke HOSTE A., VAN BOCKSTAELE G., NUYTENS M. *De glans van Cîteaux in de Nederlanden, 900 jaar cisterciënzerabdijen 1098-1998*, Brugge 1997. Voor de cisterciënzerinnen zie o.m. NICHOLS J.A., SHANK L.Th., *Medieval Religious Women: Hidden springs : Cistercian monastic women*, Michigan 1984, LILLICH M.P., *Cistercian Nuns and Their World*, Collegeville 2005, of *Cîteaux et les femmes*, red. BARRIÈRE B., MONTULET-HENNEAU M.-E., Parijs 2001, o.m. met cijfer- en kaartmateriaal (tot de 20ste eeuw).

De inleidende beschouwingen zijn gebaseerd op MELVILLE G., *Die Welt der mittelalterlichen Klöster. Geschichte und Lebensformen*, München 2012: de auteur is voorzitter van de 'Forschungsstelle für Vergleichende Ordensgeschichte', uitgever van de reeks *Vita Regularis - Ordnungen und Deutungen religiösen Lebens im Mittelalte*, die sinds 1996 een 65-tal studies en uitgaven publiceerde, niet alleen over Cîteaux. Een andere grote reeks is *Cistercian Publications*, met diverse series (naast studies b.v. ook vertalingen van

authentieke teksten van o.a. Bernardus). Zie voor beide hun website met een volledige lijst (fovog.de, resp. cistercianpublications.org).

Belangrijke tijdschriften of jaarboeken zijn *Collectanea Cisterciensia*, 1934-; *Analecta Cisterciensia*, 1945-; *Cîteaux in de Nederlanden*, 1950-1958, daarna *Cîteaux. Commentarii Cistercienses*, 1959-; voor Vlaanderen ook *Novi Monasterii*, 2001-. Naast historische bijdragen gaan sommige ook in op de huidige cisterciënzers. Inspirerend bij dit laatste zijn LOUF A., *The Cistercian Way*, Collegeville 1983, en CLAERHOUT B., *Een Leven van Liefde. Cisterciënzers in de Lage Landen naar de 21ste eeuw*, Tielt, 1999.

Voor de bouwkunst, bij uitstek als “cisterciënzer” geconcipieerd: zie o.m. UNTERMANN M., *Forma Ordinis. Die mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser*, München-Berlijn 2001, en de diverse studies van COOMANS T., o.m. in BRUUN M.B. (red.), *The Cambridge Companion* (hoger); wij citeerden ook DESMONS, G., *Mystères et beauté des abbayes cisterciennes*, Toulouse 1996. Voor de lekenbroeders citeerden we FRANCE J., *Separate but Equal: Cistercian Lay Brothers 1120-1350*, Collegeville 2012.

Voor de cisterciënzerstichtingen in West-Vlaanderen zie algemeen HUYGHEBAERT N. e.a., *Monasticon belge*, dl. 3, *Province de la Flandre Occidentale*, vol. 2, Luik 1966, waarin o.m. HUYGHEBAERT N., *Abbaye du Mont-d’Or à Wevelgem*, p. 479-512. Dit steunt sterk op de onvolprezen monografie over de Guldenbergabdij van FAVOREL P., *De Guldenbergabdij te Wevelgem*, Kortrijk 1957 (*Mémoires du Cercle Royal historique et archéologique de Courtrai*, XXIX). Ook in het heemkundig tijdschrift van Wevelgem en Moorsele, *Wibilinga*, verschenen een aantal degelijke bijdragen, zoals VANHOVE L., ‘De Guldenbergabdij na 1 september 1796’, in *Wibilinga*, 1997, afl. 3, 45-77 over de onroerende bezittingen na de opheffing, terwijl Archeologie Zuid-West-Vlaanderen vzw materiële sporen aanraakte (1997).

Meer info over het “Europees Charter van Cisterciënzer Abdijen en Sites” en hun activiteiten op www.cister.net. In België zijn 12 sites lid: o.m. Herkenrode, Roosendael, Clairefontaine, Aulne en Villers-la-Ville, met actieve gemeenschappen in o.m. Orval en Val-Dieu, maar met alleen bij Ten Duinen (Koksijde) een erkend museum.